

КРИЦЬКА І. О.,

аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.146

ІНСТИТУТ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проводиться порівняльно-правовий аналіз кримінального процесуального законодавства різних країн у частині регламентації інституту речових доказів, виявляються спільні та відмінні риси зарубіжного та вітчизняного законодавств з цього питання.

Ключові слова: речові докази, порівняльно-правовий аналіз, зарубіжне законодавство, реальні докази, автентичність речових доказів.

В статті проводиться сравнительно-правовой анализ уголовного процессуального законодательства разных государств в части регламентации института вещественных доказательств, выделяются общие и отличительные черты зарубежного и отечественного законодательств в этом вопросе.

Ключевые слова: вещественные доказательства, сравнительно-правовой анализ, зарубежное законодательство, реальные доказательства, аутентичность вещественных доказательств.

The article gives a comparative legal analysis of the criminal procedural legislation in different countries regarding the regulation of the institute of physical evidence. It is determined some common and distinctive features of foreign and domestic legislation on this issue.

Key words: physical evidence, comparative legal analysis, foreign legislation, real evidence, authenticity of physical evidence.

Вступ. Підвищення інтересу до вивчення доказового права європейських держав, зокрема, й питань, пов'язаних із інститутом речових доказів, зумовлене процесами інтеграції України до європейського правового простору. У цьому контексті слід додати, що передусім бажано виявити спільні та відмінні риси, визначити переваги та недоліки норм, закріплених у законах інших держав, і, можливо, в подальшому, перейняти позитивний зарубіжний досвід, у тому числі і в аспекті законодавчої регламентації дефініції, процесуального порядку збирання, перевірки та оцінки речових доказів. Зробити це можна завдяки використанню порівняльно-правового методу під час аналізу зарубіжного та вітчизняного кримінальних процесуальних законодавств.

Постановка завдання. Проведення порівняльно-правового аналізу кримінального процесуального законодавства різних країн у частині регламентації інституту речових доказів.

Результати дослідження. Розвідкою проблем кримінального процесу зарубіжних країн у цілому і окремих питань, зокрема, пов'язаних із доказуванням, були предметом

наукових пошуків знаних процесуалістів, а саме: Л. В. Головка, К. Ф. Гуценко, О. Дворецького О. В. Левченко, А.В. Молдован, І.В. Решетнікової, Б.А. Філімонов, С.В. Щербакова. Разом із тим питання законодавчої регламентації безпосередньо інституту речових доказів у різних державах у вітчизняній юридичній науковій літературі не вивчалися.

Співставлення законодавчих дефініцій поняття «речові докази» дає можливість виділити певні їх особливості. Передусім відзначимо, що речові докази визначаються як:

1) матеріальні об'єкти (КПК України [1], Грузії [2], Литовської Республіки [3]). Причому в Кримінально-процесуальному кодексі Грузії поняття «об'єкт» використовується для узагальнення інших: «...предмети, документи, речовини та інші об'єкти», а в КПК Литовської Республіки закріплюється дефініція поняття «предмети, які мають значення для розгляду та розслідування справи зі злочину», а не «речові докази». Саме ж поняття «речові докази» використовується у наступних статтях без розкриття його змісту;

2) предмети (КПК Республіки Молдови [4] та Республіки Казахстан [5]);

3) річ (КПК Латвійської Республіки [6]).

Відсутність єдиного підходу зумовлює необхідність порівняння значення категорій «об'єкт», «предмет», «річ». Відповідно до академічного тлумачного словника української мови, слово «об'єкт» означає пізнавану дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї; явище, предмет, особу, на які спрямована певна діяльність, увага тощо [7, с. 495]. «Предмет» тлумачиться як будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуттів як дещо існуюче особливо, як субстанція, як вмістилище певних властивостей та якостей [7, с. 527]. Поняття «річ» розкривається як предмет, переважно домашнього вжитку, трудової діяльності тощо [7, с. 578]. Таким чином, найбільш ємною категорією є «об'єкт», якою охоплюються у тому числі й об'єкти біологічного походження, газоподібні речовини, магнітні поля, енергія, випромінювання тощо, що можуть бути знаряддями вчинення злочину або об'єктом злочинних посягань і зазвичай не асоціюються з предметом як чимось, що має стійкі просторові властивості. Уживання поняття «річ» взагалі видається не зовсім доцільним, оскільки найчастіше йдеться про об'єкт матеріальних (наприклад, цивільних) правовідносин.

Стосовно самої дефініції поняття «речові докази», закріпленої в кодексах країн пострадянського простору, то найбільш розповсюдженим є казуїстичний спосіб визначення шляхом перерахування груп об'єктів, які можуть бути речовими доказами. До таких груп традиційно належать:

1) знаряддя вчинення злочину (кримінального правопорушення, злочинного діяння). Водночас у КПК Литовської Республіки, крім знарядь, називаються також засоби вчинення злочину;

2) об'єкти (предмети), які зберегли на собі сліди злочину;

3) об'єкти злочинних дій (суспільно небезпечного посягання);

4) гроші та цінності, причому лише в КПК України є уточнення щодо їх набуття кримінально протиправним шляхом;

5) інші предмети (предмети і документи), що можуть бути засобом розкриття злочину і виявлення винних або спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності чи будь-яким іншим способом містять відомості про факти та використовуються в доказуванні.

Відзначимо, що в Кримінально-процесуальному законі Латвійської Республіки, в дефініції поняття «речові докази», закріпленій у ст. 134, йдеться лише про знаряддя вчинення злочину, об'єкти, що зберегли на собі його сліди, та інші предмети, що будь-яким іншим способом використовуються в доказуванні.

Поняття «речові докази» за Кримінально-процесуальним кодексом Грузії має суттєві відмінності: по-перше, дефініція закріплена не в розділі, присвяченому питанням доказів і доказування, а в загальних положеннях, у ст. 3, де роз'яснюються основні терміни; по-друге, визначення поняття «речові докази» має теоретичний, а не казуїстичний характер, зокрема, речовим доказами визнаються предмети, документи, речовини та інші об'єкти, які за своїм походженням, місцем та часом виявлення, властивостями, ознаками, слідами, які залиши-

лися на них, пов'язані з фактичними обставинами кримінальної справи і можуть бути використані для виявлення злочину, встановлення винної особи або спростування чи підтвердження обвинувачення. Отже, ця дефініція сформульована шляхом вказівки на дві ознаки речових доказів: характер зв'язку із подією кримінального правопорушення та належність (значення для встановлення обставин, що входять у предмет доказування).

Розглянувши пострадянські країни, з'ясуємо, як це питання вирішується в західно-європейських державах. Одним із загальних принципів французького доказового права є принцип свободи доказів (*liberté de la preuve*), сформульований в ч. 1 ст. 427 КПК Франції, в якій йдеться про те, що наявність злочинних діянь може бути встановлена будь-яким видом доказів, за винятком передбачених законом випадків. Кримінально-процесуальний закон не містить вичерпного переліку видів доказів, які можуть бути використані під час доказування. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві Франції немає окремої дефініції терміна «речові докази». Це поняття міститься в окремих статтях (наприклад, ст. 181, в якій йдеться про те, що матеріали справи та опис речових доказів повинні бути негайно передані генеральному прокурору при апеляційному суді за розпорядженням слідчого судді), але його визначення в законодавстві не закріплене.

Водночас у доктрині французького кримінального процесу прийнято виокремлювати як речові докази уліки (*indices*) та матеріальні констатації (*constatations matérielles*) [9, с. 318–319]. Це джерело доказів є, по суті, збірним поняттям, до того ж французький законодавець не проводить межі між уліками та матеріальними констатаціями. Зокрема, до них належать: результати огляду місця події, освідування різних учасників кримінального процесу, вилучені під час обшуку та виїмки предмети, зразки для порівняльного дослідження, сліди злочину, відбитки пальців та ін. У деяких випадках «уліки та матеріальні констатації» можуть бути безпосередньо досліджені судовою поліцією, слідчим суддею чи судом, а в інших – вимагається їх «інтерпретація» експертом [10, с. 112].

Дещо інший підхід до цього в Німеччині. Під речовими доказами в німецькому кримінальному процесі розуміються об'єкти огляду та документи. Об'єктами огляду можуть бути всі речі, а також живі особи, трупи. Огляд може проводитися за допомогою будь-якого органу чуттів: зору (огляд місця події, місцеположення трупа, рани, відбитки пальців, слідів ніг), слуху (шуми музичної апаратури, дискотек, які порушують спокій), нюху (запах зіпсованих продуктів харчування), дотику (заточеність леза ножа) [10, с. 104].

У доказовому праві Англії та Сполучених Штатів Америки для позначення об'єктів, які традиційно асоціюються з речовими доказами, у різних актах і прецедентах як взаємозамінні використовуються такі поняття: *real evidence* (реальні докази), *material evidence* (матеріальні докази), *physical evidence* (фізичні докази). При цьому в законодавчих актах немає дефініції жодного з цих понять, а питання про те, чи буде певний об'єкт реальним (речовим) доказом, вирішується в кожному конкретному випадку. Реальним доказом в країнах англо-американської правової системи може бути будь-яка фізична матерія, досліджуючи яку члени суду та присяжні можуть зробити висновки у справі на основі своїх п'яти відчуттів: ніж або вогнепальна зброя, документ, аудіокасети, відеокасети або DVD-диск, фотокартка тощо [8].

Реальними доказами, як підкреслює видатний англійський професор К. Таппер, є предмети, люди, місця та обставини, які суд може самостійно дослідити і на основі яких може зробити певні умовиводи. Їх огляд є тією можливістю, яка дозволяє суду пізнати сутність спору безпосередньо, а не через призму показань інших осіб. До реальних, на думку науковця, належать матеріальні об'єкти, зовнішній вигляд людини, манера поведінки (поведінка) свідка, огляд та його результати, записи (письмові, звукові, відео тощо) [11, с. 60–68]. Крім традиційних для нашого законодавства об'єктів, що можуть бути визнані речовими доказами, до реальних доказів американський юрист В. ДіКарло відносить місце події (зокрема, місце автомобільної аварії) [12, с. 4].

Таким чином, у західних країнах, а особливо це стосується країн загальної системи права, відсутнє законодавче закріплення визначення поняття «речові докази». Найчастіше

дефініція формулюється в доктринальних дослідженнях (що цілком логічно для країн англо-американської правової системи, в яких доктрина визнається джерелом права) шляхом великого переліку об'єктів, що можуть бути безпосередньо сприйняті учасниками судового засідання із застосування органів чуттів. Аналізуючи наведені вище погляди західних процесуалістів, можна зробити висновок, що коло об'єктів, що можуть бути визнані реальними (речовими) доказами в країнах системи загального права, значно ширше, ніж в Україні та інших державах пострадянського простору.

Важливим для порівняльного аналізу є питання законодавчого розмежування документів та речових доказів у кримінальному процесуальному законодавстві різних держав. Зокрема, в кодексах Республіки Казахстан та Республіки Молдова містяться норми, аналогічні положенням ч. 2 ст. 98 КПК України, а саме: якщо документи мають ознаки речового доказу, перелічені у відповідному визначенні, вони будуть визнаватися речовими доказами. Дещо іншим є підхід, запропонований у ч. 2 ст. 134 Кримінально-процесуального закону Латвійської Республіки, відповідно до якого річ буде вважатися речовим доказом, якщо вона використовується у зв'язку з включеною до неї змістовною інформацією. На підставі викладеного можна констатувати, що в першому випадку розмежування відбувається на підставі наявності в документі ознак речового доказу, а в другому – навпаки, на підставі визначення його змістовної властивості. У КПК Грузії взагалі передбачається, що документ може одночасно бути і речовим доказом, якщо він має властивість незамінності, яка в цьому разі і є критерієм розмежування цих джерел доказів.

Незважаючи на те що в англійських статутах і Федеральних правилах про докази США надається широкий перелік документальних (письмових) доказів, ані англійське, ані американське право не називають жодних критеріїв (ознак), за якими одне й те саме джерело може бути визнано документальним, але не речовим доказом [13, с. 129–130]. Для того щоб зрозуміти різницю між вищезазначеними видами доказів, пропонують поставити питання: «Якщо я змінив би матеріальний фізичний об'єкт, чи змінило б це інформацію, яку я намагаюся продемонструвати суду та присяжним?». У разі позитивної відповіді об'єкт є речовим доказом, а якщо відповідь негативна – це документальний доказ [14].

У науковій літературі тривалий час точиться дискусія стосовно того, який процесуальний статус мають зразки для порівняльного дослідження, у тому числі, чи можна їх відносити до речових доказів. У численних теоретичних дослідженнях відсутній узгоджений доктринальний підхід до вирішення цього питання. Однією із причин такої неоднозначності є відсутність законодавчого визначення статусу зразків для порівняльного дослідження. Розвиваючи цю думку, варто зазначити, що в ч. 1 ст. 78 КПК Грузії чітко вказано, що зразки для порівняльного дослідження є замінами речовими доказами. Утім, на нашу думку, з таким підходом не можна погодитися, оскільки він суперечить одній із головних властивостей речових доказів – їх незамінності, яка, між іншим, як зазначалося вище, чітко виокремлена в ч. 1 ст. 78 КПК Грузії.

Після прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, в якому на відміну від попередньої редакції відсутня норма щодо порядку приєднання об'єктів, які мають доказове значення, до кримінального провадження шляхом ухвалення слідчим відповідної постанови ця законодавча прогалина стала катализатором підвищеного інтересу до неї в юридичній літературі. У контексті цього варто зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Казахстан та Республіки Молдова передбачено визнання певного об'єкта речовим доказом постановою органу, що проводить досудове розслідування, або, за КПК Республіки Молдова, ухвалою судової інстанції.

У Кримінально-процесуальному кодексі Грузії встановлена вимога щодо підтвердження автентичності речового доказу шляхом дотримання належного порядку фіксування індивідуальних і родових ознак у протоколі та опечатування. Процедура встановлення автентичності є типовою і для країн англо-американської правової системи. При цьому існує три основні шляхи встановлення автентичності реальних (речових) доказів: 1) ідентифікація унікальних (тобто єдиних і неповторних у своєму роді) об'єктів; 2) ідентифікація об'єктів,

які стали унікальними внаслідок дій особи, яка поставила на них свій підпис, ініціали або іншу позначку, що дозволить цій особі впізнати об'єкт з-поміж інших подібних; 3) визначення порядку зберігання об'єктів, коли місцезнаходження необхідного об'єкта на будь-якому проміжку часу може бути встановлено показаннями компетентних осіб. З'ясування автентичності (справжності) об'єктів відбувається через показання свідків і, окрім вищезазначеного, вимагає необхідності доведення, що матеріальний об'єкт не зазнав жодних змін з моменту події злочину і до судового розгляду [12, с. 4–5].

У кримінальному процесуальному законодавстві країн романо-германської правової системи немає процедури «підтвердження автентичності», але закріплені вимоги щодо необхідності здійснення детального опису в протоколі, опечатування та інших дій, які виключають можливість підміни або суттєвої зміни ознак і особливостей речового доказу або залишених на ньому слідів. Зокрема, у ст. ст. 205, 207 КПК Литовської Республіки закріплена норма про необхідність проведення огляду предмета спеціалістом. У вітчизняному законодавстві подібні вимоги містяться в ч. 5 ст. 237 КПК України, в якій йдеться про те, що всі вилучені при проведенні огляду речі та документи, які мають значення для кримінального провадження, підлягають негайному огляду, опечатуванню із завірненням підписами учасників слідчої дії.

Висновки. У рамках цього дослідження було проаналізовано особливості законодавчого регулювання інституту речових доказів у країнах Західної Європи та країнах пострадянського простору, деякі з них є членами Європейського Союзу. Заслужує на підтримку законодавче положення КПК Грузії щодо закріплення теоретичної, а не казуїстичної дефініції поняття «речові докази». Водночас варто чітко усвідомлювати, що деякі особливості зарубіжного законодавства йдуть у розріз із вітчизняним законодавчими традиціями і правовою доктриною, зокрема, у питаннях визнання зразків для порівняльного дослідження речовими доказами, а також розширення переліку останніх шляхом включення до них зовнішнього виду особи, поведінки свідків тощо.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, затверджений Законом України від 13.04.2012 р. № 4651-VI в ред. від 10.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran1137#n1137>.
2. Уголовно-процесуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.
3. Закон про ухвалення, затвердження та набуття чинності Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки від 14.03.2002 р. № I-785 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/files/_%282%29.pdf.
4. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.05.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729&doc_id2=30397729#pos=30;-15&sub_id2=1020000&sel_link=1001129174.
5. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 04.06.2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#sub_id=2210400
6. Уголовно-процесуальный закон Латвии от 21.04.2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.
7. Словник української мови : в 11-и т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
8. Evidence in criminal investigations: guidance [E-resource]. – Access mode : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284166/Evidencecv3_0EXT.pdf.
9. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств : [учеб. пособ.] / [К.Ф. Гуценко, Л.В. Головки, Б.А. Филлимонов] ; изд. 2-е, доп. и испр. – М. : Зерцало-М, 2002. – 528 с.
10. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навч. посіб.] / А.В. Молдован ; 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

11. Tapper C. Cross and Tapper on evidence: eleventh edition [E-resource]. – Access mode : http://books.google.com.ua/books?id=Yw7kJ0eaFp8C&pg=PR3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false.

12. DiCarlo V. A summary of the rules of evidence: the essential tools for survival in the courtroom [E-resource]. – Access mode : <http://www.dicarlolaw.com/RulesofEvidenceSummary.htm>.

13. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США / И.В. Решетникова. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.

14. What is “real evidence”? Is it the same thing as “physical evidence”? [E-resource]. – Access mode : <http://www.rotlaw.com/legal-library/what-is-real-evidence-is-it-the-same-thing-as-physical-evidence/>.